

नेपाली राजनीतिमा मगर जातिको समावेशीकरणको अवस्था

भोजविक्रम बुढामगर, पिएचडी

budha.bhoj@gmail.com

लेखसार

२०४७ सालपछिको बहुदलीय प्रजातन्त्रको पुनर्बहालीपछि नेपालको राष्ट्रिय राजनीतिमा जातीयता, क्षेत्र, वर्ग र लिङ्गलगायत पहिचानका विशिष्ट पक्षहरूमा आधारित राजनीतिक गतिविधिको स्तरमा वृद्धि भयो। जनआन्दोलन २०६२/६३ पछि यसको सङ्घीयताको संवेदनशील विषयसँग सम्बन्धले गर्दा समावेशी समानुपातिक प्रतिनिधित्वको मुद्दा नेपाली राजनीति महत्त्वपूर्ण पक्ष बन्न पुग्यो। वर्तमान नेपाली समाजले जहानियाँ राणा व्यवस्था, निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्था, बहुदलीय व्यवस्था र सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र व्यवस्थासहित चारओटा राजनीतिक व्यवस्थाको अनुभव गरिसकेका छन। तर यति धेरै व्यवस्थाहरू फेरिँदा पनि नेपाली राज्य निर्माणमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याएको मगर जातिको राज्य र राजनीतिमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वसमेत हुनसकेको छैन। प्रतिनिधिसभा, प्रदेशसभा, जिल्ला समन्वय समिति र स्थानीय सरकारहरूमा मगरको प्रतिनिधित्व विगतको तुलनामा घट्दै गइरहेको छ, अध्ययनले मगर जातिको आगामी राजनीति यात्रा थप चुनौतीपूर्ण हुने देखिन्छ।

शब्दकुञ्जी

कार्यपालिका, प्रतिनिधित्व, व्यवस्थापिका, सङ्घीयता, समावेशीकरण, समानुपातिक।

विषय प्रवेश

सामाजिक समावेशीकरण समाजका सबै समूहलाई नीतिगत योजना तर्जुमा र निर्णय प्रक्रियामा समावेश गर्नका निम्ति चालिने सकारात्मक कदम हो। विशेषगरेर शासकीय प्रणालीको निर्णय गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने प्रक्रियामा जनताको विविधता र बहुलतालाई समावेश गर्ने नीति हो। यसमा सीमान्तकृत तथा वञ्चित समुदायको सशक्तीकरण पनि समावेश हुन्छ। लोकतन्त्रमा यस्तो अवस्थाको परिकल्पना समावेशी गर्न सकिन्छ। यो सिद्धान्तले राज्यका सबै तहको संयन्त्रमा विभिन्न जातजाति, भाषा, लिङ्ग, सांस्कृतिक, धार्मिक र भौगोलिक क्षेत्रका नागरिकलाई राज्यको विभिन्न अङ्ग र तहमा प्रतिनिधित्व र सहभागिताको पक्षपोषण गर्छ। इन्टरनेसनल आइडियाअनुसार समावेशी लोकतन्त्रले जातजाति, भाषा, संस्कृति, धर्म, लिङ्ग र क्षेत्रको आधारमा बहिष्करणमा परेका जनताको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्न खोज्दछ (International Idea, 2014, p. 33)।

समावेशी प्रजातन्त्रको अवधारणा दुइटा कुरामा आधारित छ। पहिलो, बहुसांस्कृतिक देशहरूमा सामाजिक र सांस्कृतिक समुदायलाई कुनै पनि विषयमा गरिने फैसलामा समोवश गरिनुपर्दछ। लोकतान्त्रिक सिद्धान्तअनुसार कुनै व्यक्ति वा समूहको प्रतिनिधित्व

विनाको फैसला अमान्य हुन्छ। दोस्रो सार्वजनिक नीति पनि सबैलाई समेट्ने खालको हुनुपर्छ। हरेक समूहका व्यक्तिहरूको प्रतिनिधित्व गराउनेबित्तिकै नीतिहरू समावेशी नहुन पनि सक्छन्। महेन्द्र लावतीका अनुसार निर्णय गर्ने प्रक्रियामा समावेश गराइनु लोकतन्त्रका लागि एउटा आवश्यक सर्त हो, पर्याप्त सर्त चाहिँ होइन। त्यसैले सार्वजनिक नीति पनि सबैलाई समेट्ने प्रकारको हुनुपर्दछ। लोकतान्त्रिक सिद्धान्तअनुसार कुनै पनि निर्णय प्रक्रियामा प्रभावित समूहको प्रतिनिधित्व हुनु जरूरी हुन्छ। त्यसो भएन भने त्यस निर्णयबाट प्रभावित समूहको चाहना, आवश्यकता र आकाङ्क्षाहरूले समान रूपमा महत्त्व पाउँदैनन्। यस्तो अवस्थाले अन्याय र असमानता सृजना गर्दछ (लावती, सन् २०११, पृ. ५७-५८)। लावतीको यो भनाइले नेपाली राज्यमा देखिएका सामाजिक असमानताका कारण विभिन्न सामाजिक समूहहरू मूलतः बहिष्कृत समूहहरूलाई राज्यको निर्णय प्रक्रियामा समावेश नगर्नु मुख्य कारण हो भन्ने बुझ्न सहज हुन्छ। नेपाली राजनीतिमा लामो समयदेखि सम्भ्रान्त समुदायको एकल जातीय वर्चस्व रहँदै आएको छ। चार्ल्स राइट मिल्सका अनुसार कुलीन शक्ति समाजमा भएका सबै निर्णयहरू गर्ने व्यक्ति हुन्। तिनीहरू सेना, सबैभन्दा ठुला निगमहरू र सरकारको नेतृत्व गर्छन् (Mills, 1997)। नेपालको राजनीतिमा कुलीन वर्ग र राजनीतिक सम्भ्रान्त वर्गको प्रतिनिधित्व खस आर्य समुदायले गर्दछन्। सामाजिक परिवर्तनमा राजनीतिक अभिजात वर्गको प्रभाव बुझ्नका लागि सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिको रूपमा सामाजिक भिन्नताको महत्त्व र शक्ति संरचनाको सिद्धान्तहरूमा केन्द्रित भएर अध्ययन गर्न आवश्यक छ। लोकतन्त्र र सामाजिक परिवर्तनको आन्दोलनमा सम्भ्रान्त वर्गको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ, तर नेपाली परिवेशमा यी सिद्धान्तहरूबीच कस्तो सम्बन्ध राख्दछ भन्ने सन्दर्भमा थप अध्ययन आवश्यक देखिन्छ। कुलीन

राजनैतिक शक्तिहरूले राजनैतिक सङ्गठन र आन्दोलनहरूमा राजनीतिक प्रभाव पार्न सक्षम हुन्छन् (Higley, 2008, p. 3)। कुलीन अभिजातवर्गको निर्धारण आर्थिक कारण मात्र नभएर त्यसको जग सामाजिक राजनीतिमा टिकेको हुन्छ भन्ने कुरा म्याक्स वेबर (सन्, १९६४) ले सामाजिक स्तर र राजनीतिक कार्यबिचको सम्बन्ध बुझ्नको लागि सामाजिक स्तरीकरणको सिद्धान्त प्रतिपादन गरी आधुनिक समाजमा वर्ग बाहेक अन्य शक्तिका स्रोतहरू पनि छन् भन्नेमा जोड दिएका थिए, जुन नेपाली समाजको विशेषता र मगर जातिको बहिष्करणको मुद्दासँग मेल खान्छ।

नेपाली राज्यमा मगरको वर्तमानको अवस्था कमजोर भए पनि नेपालको राजनीतिक इतिहासमा मगर जातिको विशेष प्रधानता भएको पाइन्छ। प्राचीन र मध्यकालीन नेपालमा मगरहरूको आफ्नै राज्य भएकाले उनीहरू राजा र मुखियाहरू थिए। राजनीतिक इतिहासमा प्राचीन र मध्यकालीन नेपालमा बलशाली रहेको मगर जाति गोर्खा राज्य विस्तारसँगै कमजोर अवस्थामा पुगेको पाइन्छ। जहानियाँ राणा कालमा १९१० साल (सन् १८५४) को मुलुकी ऐनमार्फत नेपाली समाजलाई विभिन्न समूहमा वर्गीकरण गरेको परिणामस्वरूप राज्यले संरक्षित गरेका र बहिष्करण गरेका जातीय समूहहरू निर्माण भए।

२०४७ सालपछिको बहुदलीय प्रजातन्त्रको पुनर्बहालीपछि नेपालको राष्ट्रिय राजनीतिमा जातीयता, क्षेत्र, वर्ग र लिङ्ग आदि पहिचानका विशिष्ट पक्षहरूमा आधारित राजनीतिक गतिविधिको स्तरमा वृद्धि भइरहेको थियो। जनआन्दोलन २०६२/६३ पछि संविधान सभाद्वारा स्थापित सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापनासँगै वर्तमान नेपाली जनताको पटकपटकको आन्दोलन र बलिदानीबाट प्राप्त व्यवस्थामा आफ्नो गुमेको अधिकार स्थापित र प्रयोग गर्न खोज्नु नागरिक वा समुदायको सार्वभौम अधिकारको रूपमा लिन

सकिन्छ । तर सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक व्यवस्थामा तीन तहको शासकीय संरचनामा मगर जातिको राजनीतिक प्रतिनिधित्व न्यून रहेकोले यसलाई तथ्याङ्कमा आधारित रहेर विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

यो लेखमा सङ्घीयतात्मक अनुसन्धान विधिअन्तर्गत विश्लेषणात्मक अनुसन्धान ढाँचा अपनाएर निर्वाचन आयोगको द्वितीय स्रोतहरू, अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदन तथा लेखहरूको आधारमा छलफल गरेर विश्लेषण गरिएको छ ।

कार्यपालिकामा प्रतिनिधित्व

प्राचीन मगरात सञ्चालन गरेका मगर राजाहरू तथा कोट र गढीहरूको मुखियाहरूका विषयमा ऐतिहासिक दस्तावेज, साहित्यहरू पाइनुका साथै पाका मानिसद्वारा विभिन्न किंवदन्ती, श्रुति आज पनि तालिका १

मगर मन्त्रीहरू (२०१५-२०७८ सालसम्म)

अवधि	मन्त्री	राज्यमन्त्री	सहायक मन्त्री
२०१५-२०४६	२	२	१
२०४७-२०६२	३	०	२
२०६३-२०८०	१४	२	०
जम्मा	१८ ^१	४	३

(स्रोत: रिसाल र पोखरेल, २०७५; बुढामगर, २०७२; बुढामगर २०८०)

(१. बालाराम घर्तीमगर पञ्चायत र बहुदल दुवै व्यवस्थामा मन्त्रीमा भएकाले जम्मा सङ्ख्या १८ भनिएको हो ।)

नेपालको राजनीतिक इतिहासमा रानामगर पछि २०७२ कात्तिक र २०७४ मा नन्दबहादुर पुनमगर (पासाङ) नेपालको उपराष्ट्रपतिमा निर्वाचित भए । पुनमगर नै यो २५० वर्षको अवधिमा मगरबाट प्रतिनिधित्व गर्ने प्रमुख व्यक्ति हुन्, जो राष्ट्रको मर्यादाक्रमका हिसाबले दोस्रोमा पर्दछ । २०७० सालको संविधानसभामा

सुन्ने गरिन्छ (बुढामगर, २०७८) । प्राचीन, मध्यकालीन तथा आधुनिक नेपालको पूर्वाद्धिसम्म पनि सानासाना राज्यहरू सञ्चालन भएको पाइन्छ । नेपाली सेनाको इतिहासमा मगरहरू केही काजीहरू तथा कमान्डर-इन-चिफ भएको पाइन्छ । ऋषिकेश शाह र प्रेमसिंह बस्न्यातका अनुसार १८३४ (सन् १७७८) मा राजा प्रतापसिंह शाहको मृत्युपछि मुमा महारानी तथा बालक राजा रणबहादुर शाहका नायबी राजेन्द्रलक्ष्मीले सर्वजित रानामगरलाई प्रमुख काजी बनाएर सेनाको प्रमुख र राष्ट्र प्रमुख बनाएका थिए (बस्न्यात, २०७१, पृ. १७५, UShah, 2001, p. 21) । रानामगरबाहेक अरू मगर प्रतिनिधि राणाकालमा प्रमुख भएको अभिलेख पाइँदैन । राणाशासन व्यवस्थाको अन्त्य पछि २०१५-२०७८ सम्मको मगरहरूको राजनीतिमा सहभागिताको समीक्षा गर्दा २६ जना मगर मन्त्री भए पनि १८ जना मात्र मन्त्रीपरिषद बैठकमा भाग लिन पाउने क्याबिनेट मन्त्री भएका छन् (बुढामगर, २०८०) ।

उपाध्यक्ष रहेका ओनसरी घर्तीमगर २०७२ असोज २९ गते नेपालको इतिहासमै पहिलो महिला सभामुख (संविधानसभाबाट रूपान्तरित व्यवस्थापिका संसद्को) निर्वाचित भएकी थिइन् । २०१५ सालदेखि २०८० जेठसम्म विभागीय मन्त्री १८, राज्यमन्त्री ३ र सहायक मन्त्री ४ गरेर जम्मा २५ जना मगरहरू मन्त्री भएको देखिन्छ ।

समाज अन्वेषण (वर्ष-२, अङ्क-१, पूर्णाङ्क-३, २०८१ वैशाख-असोज)/६३

सङ्घीयता लागु भएपछि सात प्रदेशमध्ये तीनओटा प्रदेश नं. १ बाट २, गण्डकी प्रदेशबाट ३, लुम्बिनी प्रदेशबाट २, मधेश प्रदेशबाट १ र बाग्मती प्रदेशबाट १ गरी जम्मा ११ जना मन्त्री रहेका छन् भने अन्य दुइटा प्रदेश सरकारमा मगर मन्त्री शून्य रहेको छ (बुढामगर, २०८०)।

व्यवस्थापिकामा प्रतिनिधित्व

२०१५ सालको १०९ सदस्यीय प्रतिनिधिसभामा ६६ जना (६०.५ % क्षेत्रीबाहुन, २० जना पहाडी र ६ जना मधेशी गरी २६ जना (२३.८ प्रतिशत) आदिवासी जनजाति र १७ जना (१५.५%) अन्य मधेशी समुदायका थिए (कामत, २०७५, पृ. २१; कामत र साह, २०७०)। २०१९ सालको राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्य (रापंस) क्षेत्रीबाहुन ६४ जना (५८.७%), पहाडी ३१ जना र मधेशी २ जना गरी ३३ जना (३०.२%) आदिवासी जनजाति र १२ जना (११.०%) अन्य मधेशी थिए। यो निर्वाचनमा खसआर्यबाट १ जना (०.९%) महिला प्रतिनिधित्व रहेको थियो (कामत र साह, २०७०)। २०१८-२०३७ (पञ्चायत काल) मा ५९%, २०३८ सालमा ५०%, २०४२ सालमा ५७% खसआर्य निर्वाचित भएका थिए (कामत, २०७५, पृ. २१)। २०४८ सालको २०५ सदस्यीय प्रतिनिधि सभामा ११२ जना अर्थात ५४.६% खसआर्य, ४९ जना पहाडी र १८ जना मधेशी गरेर ६७ जना (३२.६%) आदिवासी जनजाति, पहाडी दलित १ जना (०.४%) र २५ जना (१२.१%) अन्य मधेशी समुदाय थिए। यो निर्वाचनमा खसआर्यबाट ४ जना र पहाडी आदिवासी जनजातिबाट ३ गरेर ७ जना (३.४%) महिला प्रतिनिधित्व रहेको थियो (Hachhethu, Shah & Kamat, 2015; कामत, २०७५, पृ. २१)। २०५१ सालमा ६२% र २०५६ सालमा ६१ प्रतिशत खसआर्यले प्रतिनिधित्व गरेका थिए। २०६४ सालको पहिलो संविधानसभामा खसआर्य प्रतिनिधित्व ३३%, २०७० सालको दोस्रो

संविधानसभामा ४१% (कामत, २०७५, पृ. २१) र २०७४ को प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा ४२.५% रहेको छ। यसअन्तर्गत पहिलो हुने निर्वाचनतर्फ ५०.९ र समानुपातिकतर्फ ३३ प्रतिशत रहेको छ भने राष्ट्रिय सभामा ६१% रहेको छ। माथिको आँकाडाले पञ्चायत कालको तुलनामा बहुदलीय व्यवस्थामा खसआर्यको प्रतिनिधित्वमा वृद्धि भएको तथा पहिलो र दोस्रो संविधानसभा जनसङ्घकाको अनुपातभन्दा केही माथि रहेको र २०७२ को संविधान जारी भएपछि पुनः खसआर्यको प्रतिनिधित्व धेरै भएको देखाउँछ। यसले समानुपातिक समावेशी व्यवस्था खसआर्य समुदायको प्रतिकूल रहेको बुझिन्छ। राजनीतिक पार्टीहरूले समानुपातिक उम्मेदवार बनाउँदा सम्भ्रान्त वर्गको पहुँचवाला पुरुषलाई बनाएको दुइटा संविधानसभाको निर्वाचनले पुष्टि गरेको छ। पहिलो हुने निर्वाचनबाट प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने भए पनि सुरक्षित हुनका लागि पहिलो संविधान सभामा नेपाली काङ्ग्रेसका सभापति तथा पूर्वप्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालालगायतका शक्तिशाली नेताहरू समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट सुरक्षित भएको प्रमाण छ। यो अवसर प्राप्त गर्न तथा आफ्नो वर्गका लागि ठाउँ सुरक्षित गर्न वञ्चित समूहबाट उम्मेदवार बनाउँदा महिला छान्ने सम्भावना धेरै हुन्छ। किनकि एउटा महिला उम्मेदवार बनाउँदा समुदाय पनि महिला पनि दुवै क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने अर्थात् एउटा तीरले दुइटा सिकार हुन्छ (भोलान, सन् २०१५, पृ. २६)। भोलानले विश्लेषण गरेको यो विधि दुइटा संविधानसभाको निर्वाचनमा धेरै प्रयोग भए। मगरहरू वा आदिवासी जनजातिको कोटा पूरा गर्न खसआर्यसँग विवाहित जनजाति महिला वा आदिवासी जनजातिसँग विवाहित खसआर्य महिलाहरूलाई समानुपातिक प्रणालीबाट निर्वाचित गराउने कामहरू भए। जसको फाइदा आदिवासी जनजाति समुदायलाई भन्दा खसआर्य

समुदायलाई नै भयो। पार्टी, संसद् र सरकारमा खस-आर्यको वर्चस्व हुँदाहुँदै पनि कानुनी रूपमा पाएको कोटासमेत घुमाइफिराइ आफूलाई नै फाइदा पुग्ने विधि शासकहरूले प्रयोग गर्ने गरेका प्रमाणहरू प्रशस्तै छन्। पहिलो संविधानसभा र दोस्रो संविधानसभामा मात्र होइन, २०७४ सालको सङ्घीय संसद्मा समेत आदिवासी जनजाति कोटाबाट प्रतिनिधित्व गर्ने नेपाली काङ्ग्रेसका दाङका पार्वती डि. सी. चौधरी वंशका नाताले डाँगी क्षेत्री भए पनि चौधरी क्लस्टरबाट, एनेकपा (माके) यशोदा सुवेदी गुरुङ वंशका नाताले सुवेदी भए पनि गुरुङ क्लस्टरबाट प्रतिनिधित्व गरेका थिए। खसआर्य समुदायसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरेका तर वंशजको नाताले आदिवासी जनजाति भएकाले स्वाभाविक मात्र सकिएला तर खसआर्य वंशज भएर आदिवासी जनजातिको कोटामा प्रतिनिधित्व गर्ने दोहोरो मापदण्डले नेपालको विधि निर्माता र पार्टी नेताहरूको चलाखीपूर्ण समुदायगत स्वार्थ रहेको छ। देशको नीतिनिर्माण गर्ने निकाय व्यवस्थापिका संसद्मा प्रतिनिधित्व गर्ने मगरको अवस्था धेरै कमजोर देखाएको छ। नेपालको पहिलो प्रजातान्त्रिक संसद् २०१५ (सन् १९५९) मा कुल १०९ सांसद सङ्ख्यामध्ये नेपाली काङ्ग्रेस (नेका) का दुईजना (गिरिप्रसाद बुढाथोकी, तालिका २,

मगर विधायकहरू प्रतिशतमा

निर्वाचन साल	२०१५	२०१९-०३५	२०३८	२०४३	२०४८	२०५१	२०५६	२०६४	२०७०
सिट सङ्ख्या	१०९	३५९	१४०	१३६	२६५	२६५	२६५	६०१	६०१
मगर विधायक सङ्ख्या	२	८	५	७	७	५	६	३०	२१
मगर विधायक प्रतिशत	१.८	२.२	३.५	५.१	२.६	१.८	२.२	४.९	३.४

२०४८ देखि २०५६ सालसम्म २०५ सदस्यीय प्रतिनिधिसभा र ६० सदस्यीय राष्ट्रियसभामा मगरको प्रतिनिधित्व जनसङ्ख्याको अनुपातमा कमजोर रहेको छ। २०४८ साल (सन् १९९१) मा प्रतिनिधिसभामा ६

गुल्मी र पदमबहादुर आले, तनहुँ) मात्र अर्थात् १.८% को प्रतिनिधित्व थियो।

२०१९-२०३५ सालको अवधिमा जम्मा ३५९ रापंसमध्ये सातजना निर्वाचित र एकजना राजाद्वारा मनोनित गरी आठजना (२.२%) थिए, जसमध्ये २०३८ सालको निर्वाचनबाट निर्वाचित १४० रापंसमध्ये चार जना निर्वाचित तथा एक जना मनोनीत गरी पाँचजना (३.५%), २०४३ सालको निर्वाचनमा १३६ रापंसमध्ये ६ जना निर्वाचित र राजाद्वारा मनोनित एकजना गरी सातजना (५.१%) मगर प्रतिनिधित्व थियो। २०३८ सालमा पहिलो हुने निर्वाचन प्रणालीबाट निर्वाचित ११२ र राजाबाट मनोनीत २८ गरी १४० र २०४३ सालमा पहिलो हुने निर्वाचन प्रणालीबाट १११ जना र २५ जना राजाद्वारा मनोनीत गर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको थियो। यस अवधिमा सात जना दुई वा दुईभन्दा बढी र ११ जना एकपटक मात्र निर्वाचित भएर जम्मा १८ जना मगर रापंस निर्वाचित भएका थिए। समग्र पञ्चायती निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्था २०१६-२०४६ साल (सन् १९६०-१९९०) को अवधिमा जम्मा ७४४ राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्यमध्ये जम्मा १८ जना (२.४%) मगर रापंस निर्वाचित भएका थिए (रिसाल र पोखरेल, २०७५)।

(स्रोत: रिसाल र पोखरेल, २०७५; बुढामगर, २०७२) जना (नेका तीन, संजमो दुई र एमाले एक) र राष्ट्रियसभा नेकाका एक जना गरी सातजना (२.६%), २०५१ साल (सन् १९९४) मा प्रतिनिधि सभामा चार (एमाले तीन, राप्रपा एक) र राष्ट्रियसभामा नेकाका एक गरी पाँच

जना (१.८%), २०५६ साल (सन् १९९९) मा प्रतिनिधिसभा चार (एमाले दुई, नेका दुई) र राष्ट्रियसभा दुई (एमाले एक, राप्रपा एक) गरेर जम्मा ६ जना (२.२%) मगर प्रतिनिधित्व थियो ।

जनआन्दोलन २०६२/६३ पछिको पुनर्स्थापित अन्तरिम व्यवस्थापिका संसदमा कुल ३३० मध्ये माओवादी आठ, एमाले दुई र नेका एक गरी जम्मा ११ जना मगरको प्रतिनिधित्व थियो । उक्त सङ्ख्या कुल सङ्ख्याको ३.३ प्रतिशत हो । २०६४ र २०७० सालको संविधानसभामा २४० पहिलो हुने निर्वाचन प्रणालीबाट, ३३५ समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट र २६ जना मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिले मनोनित गर्ने व्यवस्था थियो । २०६४ सालको संविधानसभामा कुल ६०१ सभासदमध्ये पहिलो हुने निर्वाचन प्रणालीबाट १४ र समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट १६ जना गरी ३० जना (४.९ प्रतिशत) र दोस्रो संविधानसभा २०७० सालमा कुल ६०१ सदस्यमध्ये पहिलो हुने निर्वाचन प्रणालीबाट ५ र समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट १६ गरी २१ जना (३.४ प्रतिशत) मगर सभासद् थिए । जुन कुल सभासद सङ्ख्याको क्रमशः ४.८२% र ३.४ प्रतिशत हो । जबकि मगरको जनसङ्ख्याको हिसाबले ६०१ जनाको संविधानसभामा कम्तीमा ४३ जना (७.१२%) हुनुपर्दछ । मननयोग्य कुरा के हो भने २०६४ र २०७० सालको संविधानसभाको निर्वाचन र २०७४ सालको प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनबाट समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट प्रतिनिधित्व गर्ने महिला विधायकहरू वंशजका हिसाबले मगर भए पनि वैवाहिक सम्बन्धको हिसाबले अन्य आदिवासी जनजाति र खसआर्य समुदायसँग अन्तरजातीय विवाह गरेका छन् ।

२०७४ सालको सङ्घीय संसदमा १३ जना (६ जना पहिलो हुने निर्वाचन प्रणाली र सात जना समानुपातिक प्रणालीबाट) र २०७९ सालको सङ्घीय संसदमा ११

जना (४ जना पहिलो हुने र ७ जना समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट) पहिलो हुने निर्वाचनबाट निर्वाचितमध्ये एक जना मात्र नयाँ अनुहार थिए भने एक जना समानुपातिक प्रणालीबाट निर्वाचित महिला वंशजको दृष्टिले दलित तथा वैवाहिक सम्बन्धले मगर छन् । प्रदेशसभातर्फ आदिवासी जनजातिको समूहबाट २७ (पहिलो हुने निर्वाचन प्रणाली १९ र समानुपातिक ८) जनामध्ये वैवाहिक सम्बन्धको दृष्टिले तीनजनाले खसआर्य र एक जना दलित छन् । यीमध्ये वंशजका आधारमा मगर भए पनि एक जना दलित र एक जना खसआर्य कोटाबाट प्रतिनिधित्व गरेका छन् । यसरी हेर्दा प्रदेशसभामा मगरको प्रतिनिधित्व २९ हुन्छ । यसरी संवैधानिक रूपमा आदिवासी जनजाति समूहबाट प्रतिनिधित्व गर्ने प्रदेशसभा सदस्य २७ भए पनि वंशजका आधारमा भने २९ रहेको छ । ५५० सदस्यीय (पहिलो हुने निर्वाचनबाट ३३० र समानुपातिक निर्वाचनबाट २२०) प्रदेशसभाको निर्वाचनमा २९ जनामध्ये पाँच जनाले संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गरिसकेकाले २४ जना मात्र नयाँ प्रतिनिधि छन् । २०७९ सालको पनि २९ जना प्रदेशसभा सदस्यमध्ये ७ जना २०७४ सालको निर्वाचनमा पहिलो हुने निर्वाचन प्रणालीबाट निर्वाचित भइसकेकाले जम्मा २२ जना गरी दुइटा निर्वाचनबाट ४६ जना मात्र नयाँ अनुहार निर्वाचित भएका छन् । २०७९ को समानुपातिक सदस्यमध्ये एक जना महिला वंशजको दृष्टिले तामाङ र वैवाहिक दृष्टिले मगर तथा अर्को एक जना वंशजको दृष्टिले मगर र वैवाहिक दृष्टिले तामाङ छन् । यस हिसाबले दुइटा प्रदेशसभा निर्वाचनबाट जम्मा ४६ जना निर्वाचित भएका छन् । २०१५-२०७९ सालको ६४ वर्षको अवधिमा राष्ट्रिय पञ्चायत, प्रतिनिधिसभा, राष्ट्रियसभा र संविधानसभा गरी जम्मा ९६ जना प्रदेश सभामा ४६ जना गरी जम्मा १४२ जना मगरहरूले प्रतिनिधित्व गरेको देखिन्छ ।

समाज अन्वेषण (वर्ष-२, अङ्क-१, पूर्णाङ्क-३, २०८१ वैशाख-असोज)/६६

तालिका ३, मगर विधायकहरू २०७४ र २०७९

विवरण	प्रतिनिधिसभा		प्रदेश सभा	
	२०७४	२०७९	२०७४	२०७९
निर्वाचन साल	२०७४	२०७९	२०७४	२०७९
सिट सङ्ख्या	२७५	२७५	५५०	५५०
मगर विधायक	१३	११	२७	२७
मगर प्रतिशत	४.७	४.०	४.९	४.९

(स्रोत: निर्वाचन आयोग २०७४; निर्वाचन आयोग २०७९; बुढामगर, २०८०)

२०७४ सालको निर्वाचनमा मगर प्रतिनिधित्वका दृष्टिले प्रतिधिसभामा १३ जना (४.९%), राष्ट्रियसभामा ३ जना (५.० प्रतिशत) र प्रदेशसभामा २७ जना (५.२%) रहेको छ। २०७९ सालको प्रतिधिसभामा प्रतिनिधित्व २०७४ तुलनामा २ जना घटेर ११ जनाको मात्र प्रतिनिधित्व छ, जुन गत सालको तुलनामा १५ प्रतिशतले कमी हो। एक जना वंशजको नाताले मगर र वैवाहिक सम्बन्ध तथा कानुनी हैसियतले दलित भएकाले मगरबाट प्रतिनिधित्व गर्नेको वास्तविक सङ्ख्या जम्मा दश जना मात्र हुन आउँछ। माथिका आँकडाहरूमा मगरको प्रतिनिधित्व घट्दो क्रममा रहेको छ। २०७४ र २०७९ सालको प्रदेशसभामा ४.९ प्रतिशत र २०७४ सालको राष्ट्रियसभामा ५.२% नै नीतिनिर्माण गर्ने तहमा मगर धेरै निर्वाचित भएको पहिलो घटना हो।

स्थानीय सरकारमा प्रतिनिधित्व

कार्यपालिका र व्यवस्थापिकामा मात्र होइन, स्थानीय सरकार (जिल्ला पञ्चायत/विकास समिति) हरूमा पनि मगरको प्रतिनिधित्व नगण्य मात्र रहेको छ। २०१९ सालपछि हरेक पाँच/पाँच वर्षमा सम्पन्न हुने तालिका ४, मगर सभापति तथा उपसभापति सङ्ख्या र प्रतिशतमा

अवधि	सभापति र उपसभापति जम्मा सङ्ख्या	मगर सभापति सङ्ख्या	मगर सभापति प्रतिशत	मगर उपसभापति सङ्ख्या	मगर उपसभापति प्रतिशत
२०१९-२०४४	३७५	१५	४.०	१४	३.७
२०४९, २०५४ र २०६१	२२५	५	२.२	६	२.६
२०७४	७७	२	२.५	६	६.४
२०७९	७७	३	३.८	४	५.०

(स्रोत: बुढामगर, २०७२, पृ. ११५-११६; बुढामगर, २०८०)

समाज अन्वेषण (वर्ष-२, अङ्क-१, पूर्णाङ्क-३, २०८१ वैशाख-असोज)/६७

हालसम्म जम्मा ११ ओटा जिल्लामा २२ जना सभापति र १० ओटा जिल्लामा २४ जना उपसभापति मात्र निर्वाचित हुनुले मगरको स्थानीय तहमा कमजोर राजनीतिक उपस्थितिको जानकारी मिल्छ। क्षेत्रीब्राह्मण समुदाय मात्र नभएर मगरबाहेक अन्य आदिवासी जनजातिको तुलनामा पनि मगरको राजनीतिक प्रतिनिधित्व धेरै कम छ। २०७४ सालमा सम्पन्न ७५३ स्थानीय तहको निर्वाचनमा प्रमुख र उपप्रमुख गरेर १५०६ जनामध्ये महिलाको ६९७ सङ्ख्या (४६.२२%), आदिवासी जनजाति ४०९ जना (२७.१२%), खसआर्य समुदायबाट ७३२ जना (४८.६२%), मधेसीबाट २३९ जना (१५.८२%), दलित २७ जना (१.७२%), थारु ७३ जना (४.८२%) र मुस्लिम समुदायबाट २५ जना (१.६२%) निर्वाचित भएका छन्। करिब ३७२% रहेका आदिवासी जनजातिहरूको प्रतिनिधित्व १०२%, ११२% जनसङ्ख्या रहेको दलितको प्रतिनिधित्व १.७२% र ४२% जनसङ्ख्या रहेको मुस्लिम जातिको १.६२% मात्र रहनु प्रतिनिधित्वको असमानता छर्लङ्ग देखिन्छ (ढकाल, २०७५, पृ. ८५)।

तालिका ५, २०७४ र २०७९ सालको स्थानीय सरकारमा मगरको प्रतिनिधित्व

साल	अध्यक्ष/प्रमुख		उपाध्यक्ष/उपप्रमुख		वडा अध्यक्ष	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
२०७४	४९	६.५	५१	६.७	४९०	७.३
२०७९	४३	५.७	५४	७.१	४६६	६.९

(स्रोत: निर्वाचन आयोग, २०७४; निर्वाचन आयोग, २०७९; बुढामगर, २०८०)

मगर राजनीतिकर्मी क्रियाशिल भएका आफ्नो आधार भूमिमा समेत निर्वाचनमा आफू संलग्न दलद्वारा उम्मेदवारीबाट वञ्चित गरेका छन्। वञ्चित भएपछि सहर्ष स्वीकार गर्ने गरेका र यदाकदा असन्तुष्ट भएर निष्क्रिय पनि हुने गरेका छन् भने अपवादमा विद्रोह पनि गरेका छन्। २०७९ वैशाखको स्थानीय निर्वाचनमा मगरको बाहुल्य रहेको तनहुको रिसिङ गाउँ पालिकामा नेकाबाट मगरहरूले विद्रोह गरे पनि

२०७४ को स्थानीय निर्वाचनमा मगरले आफ्नो जनसङ्ख्याको अनुपातमा स्थानीय सरकारहरूमा नेतृत्व लिन सकेन। ७५३ पालिकाहरूमा ४९ जना प्रमुख (६.५२%) र ५० जना (६.६२%) उपप्रमुख रहेका छन् यीमध्ये एक जना वंशजका आधारमा मगर र वैवाहिक सम्बन्धले क्षेत्री रहेकाले मगर र क्षेत्री दुवै पहिचान कायम रहेको छ भने एकजना वंशजका आधारले क्षेत्री र वैवाहिक सम्बन्धको हिसाबले मगर पहिचान कायम रहेका छन्। २०७९ सालको निर्वाचनमा ४३ जना प्रमुख/अध्यक्ष र ५४ जना उपप्रमुख/उपाध्यक्ष निर्वाचित भए। जसमध्ये वंशजको दृष्टिले मगर भए पनि वैवाहिक सम्बन्धले २ जना खसआर्य र १ जना तामाङसँग बाधिएका छन्। अघिल्लो निर्वाचनको तुलनामा प्रमुख/अध्यक्षमा ६ जना कम र उपप्रमुख/उपाध्यक्षमा ३ जना धेरै निर्वाचित भएका छन्। उपप्रमुख/उपाध्यक्ष ३ जना (३३.३२%) वृद्धि हुँदा प्रमुख/अध्यक्ष पदमा दोब्बर (६६.६२%) घट्नु भनेको मगरको राजनीतिक अवस्था भविष्यमा अझ कमजोर हुने सङ्केत हो।

पार्टीको आधिकारीक उम्मेदवार राजेन्द्रकृष्ण श्रेष्ठले ३ हजार ३ सय ३५ मता प्राप्त गरेर निर्वाचित भए भने श्रीराम आलेले ३ हजार ३३ मत प्राप्त गरी ३०२ मतले पराजित भए। यो मगर मतदाताले मगर उम्मेदवार होइन राजनीतिक विचार अथवा दल प्राथमिकतामा राख्दछन् भन्ने उदाहरण हो।

यसैगरी ६,७४३ ओटा वडामध्ये २०७४ सालमा ४९० जना मगर वडा अध्यक्ष निर्वाचित भएका छन्।

यो कुल वडाध्यक्षको ७.३ प्रतिशत हो। २०७९ सालको स्थानीय निर्वाचनमा ४६६ जना वडा अध्यक्ष (६.९%) निर्वाचित भएका छन्। ५ वर्षपछि २४ जना (०.४%) ले कम प्रतिनिधित्व हुनु दुःखद पक्ष हो। वर्तमानको राजनीतिक प्रतिनिधित्वको अवस्थालाई हेर्दा वडा तहमा मगरले मुस्किलले करिबकरिब आफ्नो जनसङ्ख्याको अनुपातमा प्रतिनिधित्व गर्न सफल भएको देखिन्छ। यी तथ्याङ्कहरूले केन्द्रीय राजनीतिमा मात्र होइन, स्थानीय राजनीतिमा पनि मगरको सहभागिता धेरै कमजोर देखाउँछ। यो अवस्थालाई आधार मान्दा मगर जातिको राजनीतिक प्रतिनिधित्व वर्तमान समयमा मात्र होइन, तालिका ६, **मगर मन्त्रीहरूको लैङ्गिक प्रतिनिधित्व (२०१५-२०७८ सालसम्म)**

भविष्यमा पनि कमजोर नै हुने देखिन्छ।

मगर महिलाको समावेशीकरणको अवस्था

२०६८ सालको तथ्याङ्कले कुल मगर जातिको ५३.६% महिला जनसङ्ख्या रहेको छ। मगर जातिभित्र मगर महिलाको सामाजिक र राजनीतिक सहभागिता र भूमिकाको अध्ययनले थप सान्दर्भिकता पुष्टि हुने भएकोले यहाँ संक्षिप्तमा चर्चा गरिएको छ। नेपालको राजनीतिक इतिहासमा संविधानसभा र व्यवस्थापिका संसदका सभामुख ओनसरी घर्तीमगर मगर महिलाबाट राजनीतिक रूपमा प्रतिनिधित्व गर्ने नेपालकै पहिलो महिला हुन्।

अवधि	मन्त्री	पुरुष	महिला
२०१५-२०४६	५	५	०
२०४७-२०६२	५	५	०
२०६३-२०७८	१७	११	६
जम्मा	२७	२१	६
प्रतिशत	१००	७७.७	२२.२

(स्रोत: रिसाल र पोखरेल, २०७५; बुढामगर, २०७२; बुढामगर, २०८०)

२०१५ सालको निर्वाचनबाट निर्वाचित दुई जना संसद् भए पनि मगर मन्त्री भएनन्। पञ्चायत कालमा २ जना र २०४६ सालको बहुदलीय व्यवस्थामा ५ जना मगर मन्त्रीले प्रतिनिधित्व गर्दा शतप्रतिशत पुरुष थिए, मगर महिला मन्त्री शून्य रह्यो। २०६२/६३ को जन आन्दोलनपछि स्थापित सङ्घीय लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा मात्र मगर मन्त्रीको प्रतिनिधित्व भएको हो। पञ्चायत कालदेखि सङ्घीय लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा अर्थात् २०६४ सालको पहिलो संविधानसभादेखि २०७८ सालको चौध वर्षको अवधिमा ६ जना मगर महिला मन्त्री भए, जुन समग्र मगर मन्त्रीको २२

प्रतिशत हुन आउँछ।

प्रजातान्त्रिक निर्वाचन २०१५ सालमा शून्य, ३० वर्षीय पञ्चायत कालमा बमकुमारी बुढामगर एक जना मात्र, २०४८, २०५१ र २०५६ सालको तीनोटा निर्वाचनमा थममाया थापामगर एक जना मात्र निर्वाचित भएका थिए। २०१५ देखि २०५६ सालसम्म अभ्यास गरिएको निर्वाचन प्रणालीमा सुधार गर्दै २०६४ सालको अन्तरिम संविधानले ६०% समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली र ४०% पहिलो हुने निर्वाचन प्रणाली अन्तर्गत ३३ प्रतिशत महिला अनिवार्य भएकोले दुइटै संविधानसभामा महिलाको प्रतिनिधित्व बढेको थियो।

समाज अन्वेषण (वर्ष-२, अङ्क-१, पूर्णाङ्क-३, २०८१ वैशाख-असोज)/६९

तालिका ७, मगर विधायकहरू लैङ्गिक प्रतिनिधित्व प्रतिशतमा २०१५-२०७०

निर्वाचन साल	जम्मा	पुरुष		महिला	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
२०१५	२		१००	०	०.०
२०१९-२०४३	१९	१८	९७.७	१	५.२
२०४८-२०५६	१९	१८	९४.७	१	५.२
२०६३	११	८	७२.७	३	२७.२
२०६४	३०	१७	५६.६	१३	४३.३
२०७०	२१	१०	४७.६	११	५२.३
जम्मा	१०२	७३	७१.५	२९	२८.४

(स्रोत: रिसाल र पोखरेल, २०७५; बुढामगर, २०७२)

२०७२ सालमा संविधान सभाद्वारा नयाँ संविधान जारी भएपछि सङ्घीय संसद्का रूपमा प्रतिनिधिसभा र प्रदेश संसद्का रूपमा प्रदेशसभा क्रियाशील छन्। तर २०६३ सालको अन्तरिम संविधानमा व्यवस्था गरिएको

४०% पहिलो हुने र ६०% समानुपातिक व्यवस्थालाई उल्टाएर पहिलो हुने निर्वाचन प्रणालीको ठाउँमा ६०% र ४०% समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीको अभ्यास गरिरहेको छ।

तालिका ८, मगर विधायकहरूको लैङ्गिक प्रतिनिधित्व २०७४ र २०७९

निर्वाचन साल	प्रतिनिधि सभा			प्रदेश सभा		
	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला
२०७४	१३	४	९	२९	१४	१५
२०७९	११	४	७	२७	१३	१४
जम्मा	२४	८	१६	५६	२७	२९
प्रतिशत	१००	३३.३	६६.६	१००	४८.२	५१.७

(स्रोत: निर्वाचन आयोग, २०७४; २०७९; बुढामगर, २०८०)

६० प्रतिशत समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली र ४०% पहिलो हुने निर्वाचन प्रणालीअन्तर्गत ३३% महिला अनिवार्य भएकोले दुइटै संविधानसभामा महिलाको प्रतिनिधित्व बढेको थियो। २०७४ र २०७९ दुवै निर्वाचनमा सङ्घीय संसद् र प्रदेश संसद्मा महिलाको प्रतिनिधित्व पुरुषको तुलनामा माथि रहेको छ। सोचनीय विषय २०७४ सालको प्रतिनिधिसभा सदस्यमा

९ जना मगर महिलामध्ये रुकुमबाट कमला रोक्का र कञ्चनपुरबाट बिना मगर गरी २ जना (२२.२%) र २०७८ सालको प्रतिनिधिसभा सदस्यमा मात्र पहिलो हुने निर्वाचनबाट ७ जना महिलामध्ये सबै समानुपातिक निर्वाचनबाट आएका थिए। त्यसैगरी २०७४ सालको प्रदेशसभा सदस्यमा १५ जना मगर महिलामध्ये सर्लाहीबाट बेची लुङ्गेली, काठमाडौँबाट रमा आले र

ललितपुरबाट लालकुमारी पुन गरी ३ जना (२०.०%) र २०७९ सालको प्रदेशसभा सदस्यमा १४ जना मगर महिलामध्ये सर्लाहीबाट बेची लुङ्गेली र काठमाडौँबाट रमा आलेसहित २ जना (१४.२%) निर्वाचित भएका थिए। २०७४ को तुलनामा २०७९ सालको प्रतिनिधिसभाको पहिलो हुने निर्वाचनको परिणामले महिलाको प्रतिनिधित्व २२.२% बाट शून्यमा झर्नु र प्रदेशसभातर्फ २०.०% बाट १४.२% मा झर्नु दुःखद पक्ष हो। यसले पहिलो हुने निर्वाचन प्रणाली पुरुषको विशेषाधिकार तथा समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली महिलाको विशेषाधिकार रहेको देखिन्छ।

२०६४ र २०७० सालको संविधानसभाको निर्वाचन र २०७४ सालको प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनबाट समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट प्रतिनिधित्व गर्ने तालिका ९, मगर सभापति तथा उपसभापतिको लैङ्गिक प्रतिनिधित्व सङ्ख्या र प्रतिशतमा

अवधि	सभापति			उपसभापति		
	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला
२०१९-०४४	१५	१५	०	१४	१४	०
२०४९, २०५४ र २०६१	५	५	०	६	६	०
२०७४	२	२	०	५	२	३
२०७९	३	३	०	४	२	२
जम्मा	२५	२५	०	२९	२४	५
प्रतिशत	१००	१००	०.०	१००	८२.७	१७.२

(स्रोत: बुढामगर, २०७२, पृ. ११५-११६; निर्वाचनआयोग, २०७९; बुढामगर, २०८०; https://www.election.gov_np)

जिल्ला सरकारका रूपमा रहेको पञ्चायत कालको जिल्ला पञ्चायत र बहुदलीय व्यवस्थाको जिल्ला विकास समिति र हालको जिल्ला समन्वय समितिको सभापति अर्थात् प्रमुखमा महिला शून्य रहेको छ भने पञ्चायत काल र बहुदलीय कालमा

महिला विधायकहरू वंशजका हिसाबले मगर भए पनि वैवाहिक सम्बन्धको हिसाबले अन्य आदिवासी जनजाति र खसआर्य समुदायसँग अन्तरजातीय विवाह गरेका छन्। २०७४ सालको सङ्घीय संसदमा १३ जना (छ जना पहिलो हुने निर्वाचन प्रणाली र सात जना समानुपातिक प्रणालीबाट) र प्रदेशसभातर्फ आदिवासी जनजातिको समूहबाट २७ (पहिलो हुने निर्वाचन प्रणाली १९ र समानुपातिक ८) जनामध्ये वैवाहिक सम्बन्धका दृष्टिले तीन जना खसआर्य र एक जना दलित छन्। २०७९ सालको प्रतिनिधिसभा समानुपातिकतर्फ एक जना महिला वंशजको हिसाबले मगर र वैवाहिक तथा कानुनी दृष्टिले दलित छन् भने प्रदेशसभातर्फ एक जना मगर वैवाहिक दृष्टिले तामाङ र एक जना तामाङ वैवाहिक दृष्टिले मगर छन्।

उपसभापतिसमेत शून्य रहेकोमा हालको सङ्घीय व्यवस्थामा भने पुरुषको तुलनामा महिला उपप्रमुख धेरै छन्। तर यो संरचना पञ्चायत र बहुदलीय व्यवस्थाको तुलनामा अधिकार र स्रोतहरूको दृष्टिले धेरै कमजोर रहेको छ।

समाज अन्वेषण (वर्ष-२, अङ्क-१, पूर्णाङ्क-३, २०८१ वैशाख-असोज)/७१

तालिका १०, स्थानीय सरकारमा मगरको लैङ्गिक प्रतिनिधित्व २०७४ र २०७९

साल	अध्यक्ष/प्रमुख			उपाध्यक्ष/उपप्रमुख			वडा अध्यक्ष		
	सङ्ख्या	पुरुष	महिला	सङ्ख्या	पुरुष	महिला	सङ्ख्या	पुरुष	महिला
२०७४	४९	४७	२	५०	३	४७	४९०	४८३	७
२०७९	४३	४२	१	५४	१२	४२	४६६	४६२	४
जम्मा	९२	८९	३	१०४	१५	८९	९५६	९४७	९
प्रतिशत	१००	९४.५	३.२	१००	१४.४	८५.५	१००	९९.०	०.९

(स्रोत: निर्वाचन आयोग, २०७४; निर्वाचन आयोग, २०७९; www.election.gov.np)

नेपालको ७५३ स्थानीय पालिकामध्ये २०७४ सालमा सम्पन्न भएको निर्वाचनमा ४९ जना मगरले पालिका प्रमुखमा निर्वाचित भएका मध्ये ४७ जना पुरुष र नवलपरासी पूर्व कावासोती नगरपालिकाबाट चन्द्रकुमारी पुन र सल्यान जिल्ला कुमाख मालिका गाउँपालिकाबाट दिलमायाँ बुढामगर (गिरी) सहित दुई जना महिला निर्वाचित भएका थिए, जुन मगर जातिको सिङ्गो प्रतिनिधित्वको ४.० % हो। २०७९ वैशाखमा सम्पन्न भएको निर्वाचनमा मगर निर्वाचित भएको ४३ पालिका प्रमुखमध्ये पाल्पा जिल्ला बगनासकाली गाउँपालिकाको सरस्वती दर्लामी चिदी एक मात्र महिला प्रमुख छन्, जुन मगर प्रतिनिधित्वको २.२% हो। २०७४ र २०७९ को निर्वाचन परिणामले पाँच वर्षमै महिलाको ५०% ले कम भएको छ। २०७४ सालको स्थानीय निर्वाचनमा ४९६ मगर वडा अध्यक्षहरूमध्ये उदयपुर जिल्ला उदयपुरगढी नगरपालिका वडा नं. ७ बाट कर्णमाया मगर, बागलुङ जिल्ला काठेखोला गाउँपालिका वडा नं ८ बाट चित्रकला छन्त्याल श्रीस, म्याग्दी जिल्ला मालिका गाउँपालिका वडा नं. ५ बाट पिपला बुढा, लम्जुङ जिल्ला बेसीसहर नगरपालिका वडा नं. ८ बाट पवित्रा थापा रानामगर, स्याङ्जा जिल्ला हरीनास गाउँपालिका वडा नं. ७ बाट केशमाया थापा, नवलपरासी

पूर्व गैडाकोट नपा १४ बाट कोकीसरा राना, नवलपरासी पश्चिम बर्दघाट नगरपालिका वडा नं. २ बाट दया दर्लामी गरी जम्मा ७ जना महिला निर्वाचित भएका थिए, जुन मगर प्रतिनिधित्वको १.४% हो। २०७९ सालको निर्वाचनमा ४६६ ओटा वडा अध्यक्षहरूमा पाल्पा जिल्ला तिनाउ गाउँपालिका वडा नं. ५ बाट इन्दिरा कुमारी गाहा चिदी, प्युठान जिल्ला सरुमारानी गाउँपालिका वडा नं. ५ बाट लक्ष्मी पल्ली, स्याङ्जा जिल्ला कालीगण्डकी गाउँपालिका वडा नं. २ बाट खगिसरा आले र रोल्पा जिल्ला रुन्टीगढी गाउँ पालिकाबाट तुल्सी पुन गरी जम्मा चार जना निर्वाचित भएका थिए, जुन ०.८५ प्रतिशत हो। यसले २०७४ र २०७९ सालको पाँच वर्षको अवधिमा महिला नेतृत्व ५७ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ।

मगर जातिमा शैक्षिक जागरण र राजनीतिक सहभागिता बढ्दै गए पनि राज्यको निर्वाचित निकायमा प्रतिनिधित्व घट्नुको कारण राज्य र राजनीतिक दलको असमावेशी चरित्रले निर्धारण गरेको छ। यस सन्दर्भमा राजनीतिशास्त्री कृष्ण हाछेथुले २०७९ सालको स्थानीय निर्वाचनमा अभिजात वर्गको वर्चस्वलाई अर्थपूर्ण रूपमा ग्रहण गर्दै सीमान्तकृत, अल्पसङ्ख्यक जातीय समूहको समावेशीकरण सम्बन्धमा पुनः अवलोकन गर्न आवश्यक रहेको सुझाव दिएका छन् (Hachhethu, 2023, p.12)।

निष्कर्ष

स्थानीय तह र प्रदेश मात्र होइन, केन्द्रीय विधायनमा पनि खसआर्य समुदायको बाहुल्य नै देखिन्छ। ३१ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको खसआर्य समुदायको २०६४ सालको संविधानसभाको निर्वाचनको परिणामबाहेक सबै निर्वाचनहरूको परिणाम जनसङ्ख्याको तुलनामा संसद्मा निकै बढी रहेको छ। मगरको सबैभन्दा धेरै प्रतिनिधित्व भएको पहिलो संविधानसभामा समेत आफ्नो जनसङ्ख्याको अनुपातमा धेरै न्यून रहेको आँकाडाहरूले देखाएको छ। मगर जातिले परिकल्पना गरेको र संविधानसभाले प्रस्ताव गरेको मगरात प्रदेशको अपेक्षा राख्ने मगर जाति राज्यको तीनोटै अङ्गहरूमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वसम्म नहुनु र विगतको तुलनामा क्रमिक रूपमा घट्दै गइरहेको तथ्यलाई मगर जातिको सन्दर्भमा नेपाली राजनीतिको उल्टो यात्रा मात्र सकिन्छ वा मगर जातिको समुचित प्रतिनिधित्वको लागि समानुपातिक समावेशीकरण नभएर मगरात प्रदेशको अनिवार्यता देखिन्छ।

अर्कोतर्फ नेपाली राजनीतिमा सामाजिक

हिसाबले खसआर्यको वर्चस्व रहेजस्तै मगर जातिमा लैङ्गिक दृष्टिले पुरुषको वर्चस्व रहेको छ। प्रतिनिधिसभा र प्रदेशसभामा समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीका कारणले तथा स्थानीय निकायको प्रमुख र उपप्रमुखमा एउटै दलबाट उम्मेदवार दिँदा लैङ्गिक दृष्टिले दुईमध्ये एक पदमा महिला अनिवार्य समावेश गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्थाले मात्र महिलाको प्रतिनिधित्वमा केही वृद्धि भएको हो। तर राजनीतिको नर्सरी मानिने वडा अध्यक्षको स्तरमा भने मगर महिलाको खडेरी छ। यसले नेपाली समाजजस्तै मगर जातिमा पनि असमानता रहेको प्रस्ट गर्दछ। यदि महिला प्रतिनिधित्वको सवालमा बाध्यकारी कानुनी व्यवस्था नभएको भए संसद् र पालिका प्रमुख तथा उपप्रमुखमा पनि वडा अध्यक्षको जस्तै कमजोर उपस्थिति हुने पक्का देखिन्छ। त्यसैले सामाजिक समावेशीकरण सिद्धान्तको मर्म नेपाली राज्य तथा राजनीतिक दलसँगै मगर जातिले पनि आत्मसात् गर्न अनिवार्य देखिन्छ अन्यथा नेपाली समाजले थप सामाजिक-राजनीतिक तनाव र क्षति व्यहोर्नु पर्ने अवश्यम्भावी छ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- कामत, रामकुमार र साह, तुलानारायण (२०७०). 'नेपालमा प्रतिनिधित्वको राजनीति'. *मधेश अध्ययन*. अङ्क - २. पृष्ठ. ७९-११४।
- कामत, रामकुमार (२०७५). 'सङ्घीय संसद्मा प्रतिनिधित्वको अवस्था'. *मधेश अध्ययन*. अङ्क -६. पृष्ठ. १५-४३।
- ढकाल, योगेश (२०७५). 'स्थानीय तहमा समावेशीको अवस्था'. *मधेश अध्ययन*. अङ्क -६. पृष्ठ. ७३-९१।
- निर्वाचन आयोग (२०७४). *प्रदेशसभा सदस्य निर्वाचन*. निर्वाचन परिणाम पुस्तक।
- निर्वाचन आयोग (२०७४). *स्थानीय तह निर्वाचन*. निर्वाचन परिणाम पुस्तक।
- निर्वाचन आयोग (२०७४). *प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचन*. निर्वाचन परिणाम पुस्तक।
- निर्वाचन आयोग (२०७९). *प्रदेशसभा सदस्य निर्वाचन*. निर्वाचन परिणाम पुस्तक।
- निर्वाचन आयोग (२०७९). *स्थानीय तह निर्वाचन*. निर्वाचन परिणाम पुस्तक।
- निर्वाचन आयोग (२०७९). *प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचन*. निर्वाचन परिणाम पुस्तक।
- बस्न्यात, प्रेमसिंह (२०७१). *नेपाली सेना, लिगलिगकोटदेखि वर्तमानसम्म*. काठमाडौं : ब्रदर बुक्स प्रकाशन प्रालि।
- बुढामगर, भोजविक्रम (२०८०). मगर पहिचानको राजनीतिमा नेपाली कम्युनिस्ट पार्टीको दृष्टिकोण, विद्यावारिधि शोधपत्र, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय राजनीति शास्त्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय।
- बुढामगर, भोजविक्रम (२०७८). प्युठानको राजनीतिक इतिहासमा कोटहरूको महत्त्व. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।

समाज अन्वेषण (वर्ष-२, अङ्क-१, पूर्णाङ्क-३, २०८१ वैशाख-असोज)/७३

- बुढामगर, भोजविक्रम (२०७२). *मगर जातिको राजनीतिक इतिहास*. मगर प्राज्ञिक समूह ।
- भोलान, कारे (सन् २०१५). *नेपालमा चुनाव: राजनीतिक रूपले वञ्चित समूहको पहिचान*. हिमाल किताब प्रा. लि. ।
- रिसाल, भैरव, भरतराज पोखरेल (२०७५). *नेपालका मन्त्री र सांसदहरू*. सिकाइ समूह प्रा. लि. ।
- लावती, महेन्द्र (सन् २०११). 'समावेशी लोकतन्त्रका लागि राजनीतिक संस्थाहरू'. *समावेशी लोकतन्त्रका आधारहरू*. (सम्पादक. मोहन मैनाली). पृष्ठ. ६८ - ७३. काठमाडौं : सोसल साइन्स बहा: ।
- Hachhethu, K. (2023) 'Prospects for Democratic Consolidation: Elite Circulation and Inclusion in Local Elections 2022'. Lalitpur: Friedrich Ebert Stiftung, Nepal Office.
- Hachhethu, K., Shah, T.N. & Kamat, R.K. (2015). *Politics of representation in Nepal*. Nepal: Madhesh Foundation.
- International IDEA (2014). *Federal Termology through Citizen Dialogues*. International IDEA Nepal Office.
- Higley, J. (2008). *Elite theory in political sociology*. University of Texas at Austin.
- Mills, C. W. (1997). *Power Elite, Classes and Elites in Democracy and Democratization*, (edited by. Eva Etzioni Halevy). Routledge.
- Shah, R. (2001). *An Introduction to Nepal*. Kathmandu: Ratna Pustak Bhandar.
- Weber, M. (1964). *The theory of social and economic organization*. The Free Press.